

11. Кучерук О. Українське повстання вересня 1939 року на Західній Україні / О. Кучерук // Пам'ять століть. – 2000. – № 5.
12. Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій – «Лопатинський» / В. Мороз, В. Шпіцер. – Львів : Афіша, 2004.
13. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(б) у 1940–1942 роках / І. Патриляк. – К. : [б. в.], 2004.
14. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України), ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 30.
15. ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 33.
16. ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. – Видання ЗЧ ОУН, 1955.
17. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Варшава ; Київ, 2005. Т. 4. Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942–1945. Ч. 1.
18. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 24. – Львів ; Торонто, 1995.
19. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wydział społeczny. Sprawozdanie sytuacyjne z Ziemi Wschodnich № 1/44. Wrzesień-Październik 1943. Londyn, 1944 – S. 48 // Архів Центру досліджень визвольного руху, ф. 30, колекція 10.
20. Filar W. Wołyń 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie / W. Filar. – Toruń, 2004.
21. Волинь – Східна Галичина. 1943–1944. Путівник по польських та українських джерелах. Т. 1. – Варшава. – К., 2003.
22. Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942–1945. Ч. 1. – Варшава – К., 2005.
23. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Кн. 4. – Торонто – Львів, 2001.
24. ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-9075, т. 1, арк. 168–169.
25. ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67424, т. 1.
26. ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67424, т. 1, арк. 94, 95 зв.
27. ГДА СБ України, ф. 5, спр. 67418, т. 1, арк. 144–145.
28. Кёниг Х. Память о национал-социализме, Холокосте и Второй мировой войне в политическом сознании ФРГ / Хельмут Кёниг // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41).

Леонід Зашкільняк

Невідома війна: українсько-польські стосунки на Волині і в Галичині в роки Другої світової війни

Українсько-польський конфлікт на терені західноукраїнських земель під час Другої світової війни є одною зі складних проблем в історії двох сусідніх народів. Частина істориків оцінює наслідки цього конфлікту як «етнічну чистку», що її здійснили українські націоналісти проти поляків, інші – як «геноцид» з боку українського населення проти поляків унаслідок тривалої політики польських урядів і польського підпілля. У цій статті зроблено спробу простежити українсько-польські стосунки в західноукраїнських землях під час Другої світової війни з позицій ретроспективи і з урахуванням міжнародного контексту. Автор вважає, що в період «великої» війни водночас точилася «мала» й незнана війна між українцями і поляками на Волині та в Галичині. Це була війна між українським і польським національно-визвольними рухами за державну належність цих земель у післявоєнний період. Український національно-визвольний рух, очолюваний ОУН і УПА, прагнув створити Українську незалежну державу і не допустити відновлення на них польського та радянського режимів. Українські націоналісти, спираючись на підтримку більшості населення, не зупинялися перед застосуванням всіх можливих радикальних засобів для досягнення мети, включно з репресивними, проти польського цивільного населення. Польські правлячі кола і підпілля намагалися зробити все можливе, щоб повернути вказані землі до складу післявоєнної Польської держави, ігноруючи прагнення українського населення до незалежності і застосовуючи проти нього та його збройних сил свої військові формування. Під час цієї «малої» війни, апогей якої припав на 1943–1944 рр., загинуло багато цивільних представників обох народів. Відповідальність за такий розвиток українсько-польських відносин та їх наслідки лежала на лідерах українського і польського визвольних рухів, які не змогли досягнути компромісу в умовах загрози для обох народів з боку нацистського та радянського тоталітарних режимів.

Ключові слова: Друга світова війна, українсько-польські стосунки, Волинь, Галичина.

Зашкільняк Леонід. Неизвестная война: украинско-польские отношения на Волыни и в Галичине в период Второй мировой войны. Украинско-польский конфликт на территории западноукраинских земель во время Второй мировой войны является одной из сложных проблем в истории двух соседних народов. Часть историков оценивает этот конфликт как «этническую чистку», совершенную украинскими националистами против поляков, другие – как «геноцид» против поляков со стороны украинского населения вследствие продолжительной политики по отношению к украинцам со стороны польских правительств и антигитлеровского подполья. Автор считает, что в период «большой» войны происходила «малая» и неизвестная война между украинцами и поляками на Волыни и в Галичине. В статье сделана попытка проследить развитие украинско-польских отношений в западноукраинских землях во время Второй мировой войны с позиций ретроспективы и с учетом международного контекста. Это была война между украинским и польским национально-освободительными движениями за государственную принадлежность указанных территорий в послевоенный период. Украинское национально-освободительное движение, возглавляемое ОУН и УПА, стремилось создать украинское независимое государство и не допустить возобновления на этих территориях польского и советского режимов. Украинские националисты, опираясь на поддержку большинства населения, не останавливались перед применением всех возможных радикальных средств для достижения цели, включительно с репрессиями против польского гражданского населения. Польские правящие круги и подполье старались сделать все возможное, чтобы вернуть указанные земли в состав послевоенного польского государства, игнорируя стремления украинцев к независимости и применяя против него и его вооруженных сил военные формирования. Во время этой «малой» войны, которая достигла апогея в 1943–1944 гг., погибло много гражданских представителей обеих народов. Ответственность за такое развитие украинско-польских отношений и их последствия лежала на лидерах украинского и польского освободительных движений, которые не смогли достигнуть компромисса в условиях угрозы для обоих народов со стороны нацистского и советского тоталитарных режимов.

Ключевые слова: Вторая мировая война, украинско-польские отношения, Волынь, Галичина.

Zashkilnyak Leonid. Unknown War: Ukrainian-Polish Relations in Volhynia and Galicia During World War II. The Ukrainian-Polish conflict in West Ukrainian territory during World War II is one of the sharpest problems in the historical heritage of the two neighboring peoples. The part of historians estimates the consequences of it as the «ethnic cleaning» against the Poles have realized by the Ukrainian nationalists, and another ones – as the «genocide» did by the Ukrainian population in consequence of the Polish government and Underground policy. The article presents the attempt to trace the Ukrainian-Polish relations in the West Ukrainian territory through the World War II in the lightning of its retrospective and on the base of the wide international background. The author considers that during the «great» war there was a «small» and unknown war between Ukrainians and Poles in Volhynia and East Galicia took a place. It was a struggle between the Ukrainian and the Polish national liberation movements for the postwar fate of these territories. The Ukrainian national liberation movement, led by Ukrainian radical nationalists from OUN and UPA, tries to obtain the Ukrainian independent state might be arise, then the soviet regime and Polish rule couldn't be established. The Ukrainian nationalists, leans on the Ukrainian population's support, didn't stop before the all radical means have used, including the power methods against the civil polish population. The Polish ruling circles and the Underground aspired to return the Volhynia and the East Galicia into the Polish state by all possible means, ignored the Ukrainian's desire to independence and used the arms' forces against them. Through the «small» war, the apogee of which was in 1943–1944, many civil Ukrainians and Poles were killed. The responsibility for that development of the relations and its consequences lays on the leaders of the Ukrainian and Polish liberation movements, who didn't desire and might to reach the compromise in the conditions of threat for both peoples from the German Nazi and soviet totalitarian regimes.

Key words: World War II, Ukrainian-Polish relations, Volhynia, Galicia.

Українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни на західноукраїнських землях, які належали раніше Речі Посполитої, сьогодні відображено у численній науковій, публіцистичній і мемуарній літературі, що її написало чимало науковців, учасників і свідків тих подій. Спеціалістам ця література добре відома¹. Відомі також і значні розбіжності у трактуванні та інтерпретації цього конфлікту українськими та польськими істориками й громадськістю. Чи не найбільш «гарячою точкою» у розбіжностях, які існують між українською і польською сторонами, є питання українсько-польських стосунків на Волині у 1943-му і, частково, 1944 р., де вони набули особливо кровопролитного характеру і супроводжувалися численними жертвами серед цивільного населення. У полі зору громадськості, передусім польської, зокрема після падіння тоталітарних режимів і утворення

¹ У цьому нарисі назвемо лише останні монографічні праці з цієї тематики, в яких зацікавлені можуть знайти ширшу бібліографічну інформацію [1–4].

незалежних посткомуністичних держав, опинилися суворо цензуровані в попередній час питання українсько-польських відносин та «антипольської акції» українського національно-визвольного руху під проводом Організації українських націоналістів С. Бандери (ОУНб) і Української повстанської армії (УПА) на Волині і в Галичині в 1943–1944 рр.

Прагнучи відновити «історичну справедливість» щодо загиблих під час цієї акції поляків, частина польської громадськості та істориків, бажаючи чи не бажаючи того, компрометували українські визвольні прагнення і змагання за їх реалізацію. Спроби фахових істориків України і Польщі впродовж понад десяти років розібратися зі складним вузлом українсько-польського протиборства під час Другої світової війни не принесли очікуваних «остаточних правд», хоча й значно збагатили сучасну історіографію [5; 6; 7]. Здавалося, що після урочистого вшанування жертв українсько-польського конфлікту, яке здійснили у липні 2003 р. на найвищому державному рівні президенти обох країн, що відображено в спільному документі «Про примирення в 60-ту річницю трагічних подій на Волині» [8], ситуація надалі розвиватиметься переважно в науковому річищі. Однак емоційне напруження навколо цієї історичної проблеми не спадає, а часом і підвищується, як це можна було спостерігати у 2008 р. під час відзначення в Польщі 65-ї річниці волинської трагедії. І надалі серед польської громадськості, а також серед окремих науковців залишається поширеним односторонній погляд на волинсько-галицькі конфлікти між українцями і поляками, а «антипольська акція» ОУН і УПА свідомо або неусвідомлено вилучається із загального ланцюга українсько-польських відносин, котрі і до війни, і під час війни були далеко не мирними, й абсолютизується.

Насамперед треба підкреслити, що в Європі загалом і зокрема її центрально-східній частині в останні століття відбулося багато різноманітних конфліктів між сусідніми народами і державами. Частина цих конфліктів є постійним елементом історичної пам'яті, особливо, якщо за ними стоять тривалі суперечності або травматичні події, як-от війни, депортації, етнічні чистки тощо. Українсько-польське сусідство з давніх-давен не було винятком в цьому ряду. Проте з крахом тоталітарних режимів і активним творенням сучасної європейської спільноти інтелектуальні середовища європейських народів намагаються знайти шляхи і засоби примирення історичної пам'яті, але без збитків для наукової історії. На жаль, історія, як уся багатоманітність і невичерпність історичних фактів, завжди залишає можливість її інструментального використання у вузьких групових інтересах. Один зі знаних європейських дослідників історичної пам'яті Жорж Мінк нещодавно підкреслив: «Європу наскрізь пронизують сліди давніх міждержавних і міжнаціональних конфліктів. Досвід показує, що їхня реактивація завжди можлива, попри різні форми їхнього розв'язання в минулому. Історія переносить себе у теперішність, відбувається мобілізація різних дієвців (акторів. – Л. З.), постраждалих груп населення або інших знедолених груп, про яких забули в післяконфліктних угодах або змусили мовчати. Виходячи з цієї реальності, різні зацікавлені групи, політичні партії чи держави створюють собі пам'ятеві ресурси і залучають до свого репертуару дій історизувальні стратегії для того, щоб «повернути в ужиток» образи «болісних» минувшин у своїх поточних політичних іграх» [9]. Тому дуже важливо, щоб здобутки фахових істориків у дослідженні конфліктних явищ не давали підстав для таких політичних інтерпретацій.

Треба зазначити, що власне на прикладі «волинських подій» виявляються методологічні розбіжності між польськими та українськими дослідниками історії Другої світової війни. Вважаємо доцільним підкреслити, що, на наш погляд, ці розбіжності значною мірою зумовлені психологічним тиском на істориків, який чиниться обоюдною громадськістю – польською та українською. Під його впливом дослідники змушені виокремлювати «волинські події» із загального ланцюга українсько-польських взаємин воєнного часу й надавати їм самостійного значення. Особливо наполегливим є тиск польської громадськості, зумовлений, як видається, намаганням отримати певний «психологічний реванш» за втрату «польських кресів» та масові депортації польського населення в кінцевій фазі війни й перші післявоєнні роки. Він (тиск) змушує польських істориків розглядати вказані події лише з позицій «польської рації стану», залишаючи осторонь мотиви і позиції інших сторін конфлікту і свідомо нехтуючи «українською рацією стану».

Українські історики в оцінці та інтерпретації цих подій також мають враховувати власну «рацію стану» й брати до уваги загальнополітичну ситуацію в регіоні під час війни, спиратися на інтереси і завдання українського національно-визвольного руху, який у непростих обставинах воєнного лихо-

ліття й протистояння кількох потужних учасників подій був змушений знаходити «вузьку стежку» реалізації стратегічних і тактичних цілей українського національного руху в цілому.

За таких умов зближення позицій можливе тільки тоді, коли вдасться знайти компроміс між українською і польською «раціями стану». Такий компроміс можливий, на наш погляд, якщо вдасться прийти до спільного погляду на інтереси українського і польського народів. З польського боку це означатиме визнання права українців на створення самостійної національної державності на землях, де українці становили переважний чинник політичного життя. З українського боку – визнання за польською меншиною на західноукраїнських землях також права на трактування цих земель як своєї батьківщини. Щоб зрозуміти, чому такий компроміс зустрічає серйозний опір у свідомості й історичній пам'яті представників обох народів, ніяк не обійтися без історичного контексту складання українсько-польських стосунків у XIX і XX ст., а також і у давніші часи. Однак у цьому разі немає можливості і потреби звертатися до цього історичного контексту, який змальовує непримирненість поглядів (і стереотипів) обох сторін на роль та місце українців і поляків у історії Центральної та Східної Європи. Напевно, квінтесенцією оцінки цього історичного контексту могли би бути взаємини т. зв. «історичної» та «неісторичної» націй, які виростили на тлі обоєпільних непорозумінь у зв'язку з утвердженими у свідомості образу цих стосунків, як стосунків «цивілізатора і уполідованого», «пана і різуба» і т. п.

Зовсім не випадково зауважено, що Друга світова війна в її світовому вимірі була одним з актів тої світової драми, що розгорнулася від початку XX ст. і послідовними діями якої були Перша світова війна, революції і кризи міжвоєнного періоду. З них виростили потужні соціальні, національні, антиколоніальні й міжконфесійні конфлікти, котрі відбивали прагнення цілих народів і окремих етнополітичних спільнот посісти рівноправне становище в сучасному світі. Одним із таких рухів був і український національний, який на початку століття зазнав кількох дошкульних невдач і поразок, але не припинив існування. Більше того, виступаючи в ролі жорстоко переслідуваного і принижованого в усіх державах, де він розвивався (СРСР, Польща, Румунія, Чехо-Словаччина), цей рух унаслідок суспільно-політичних обставин радикалізувався і шукав можливого союзника, здатного підважити тодішній статус-кво в Європі. Сталося так, що в західноукраїнських землях у складі міжвоєнної Польщі (Галичина і Західна Волинь) він здобув найбільші впливи. А відбулося це насамперед тому, що українсько-польська війна 1918–1919 рр. фактично не припинялася до 1939 р. Вона «жеврїла» в акціях опору 20-х років, «пацифікаціях», терористичних замаху проти польських діячів 30-х років. Друга світова війна стала ще одним актом українсько-польської «невідомої» війни XX ст. Тому, на наш погляд, «волинські події» слід розглядати не як окреме явище, а як одну з ланок перманентної українсько-польської війни XX ст., якщо образно говорити – як одну з «битв» цієї війни [10; 11]. Співзвучні погляди ми знаходимо також у працях польських істориків М. Козловського, Р. Тожецького, З. Ковалевського, Т. А. Ольшанського.

Територіальна проблема виникла у стосунках між українським і польським національними рухами ще в другій половині XIX ст., про що ми неодноразово писали. Так само, як представники польського національного руху вважали всі землі, де проживали поляки, ареалом, котрий повинен увійти до відродженої Польської держави, українські діячі стверджували, що майбутня незалежна Україна має об'єднати всі землі, де українці-русини склали значний відсоток населення. Поразка українських визвольних змагань на початку XX ст. не внесла якихось змін у програми національного руху. У 1929 р. Великий збір ОУН – організації, яка напередодні Другої світової війни посіла провідні позиції серед українських незалежників, – у своїх документах однозначно записав, що українські націоналісти «змагають до опанування української національної дійсності на всіх українських та на чужих землях, заселених українцями», яке передбачає «усунення всіх займанців з українських земель, що наступить в бігу національної революції» [12, 12, 15]. Східна Галичина і Волинь належала, як Холмщина, Підляшшя, Надсяння, до категорії українських «етнічних» земель, де проживала значна і переважна частка українців.

Друга світова війна створила сприятливий шанс для нової спроби українського державотворення. Залишаючи наразі осторонь зовнішньополітичну орієнтацію українських націоналістів, які вважали, що гітлерівська Німеччина сприятиме створенню української державності, зазначимо, що їхні плани і дії підпорядковувалися насамперед цій стратегічній меті. Відомо, що спроби ОУН поставити гітлерівське керівництво перед доконаним фактом проголошення незалежної України у Львові (Акт

30 червня 1941 р.) або створення на окупованих теренах української адміністрації, зазнали невдачі. Українські націоналісти, починаючи з 1941 р., змушені були пройти болісний шлях вироблення нової тактики дій. Не відмовившись від стратегічної мети – виборення незалежної України, вони змушені були зробити ставку на боротьбу «власними силами», сподіваючись на порив «Української національної революції», яка пробудить національну свідомість та активізує ідейно, політично і культурно роз'єднане українське населення, котре одноставно підтримає їхню програму. Однак дійсність була дещо іншою: українським націоналістам протистояли та протидіяли і німецька воєнна машина, і радянська більшовицька потуга, що набирала сил упродовж війни, а також польський рух Опору, який незламно стояв на позиціях повернення до територіального *status quo ante bellum*. Український національний рух, який до того ж був розколотий внутрішніми чварами і суперництвом різних течій, опинився перед обличчям тих самих супротивників, які не погоджувалися зі створенням Української соборної самостійної держави (УССД).

Фактично, тільки на Волині і в Галичині, а згодом на т. зв. Закерзонні (на східних теренах сучасної Польщі) українським націоналістам удалося створити потужну базу національного руху, включаючи його збройні сили – Українську повстанську армію (від 1943 р.). На цих територіях, де йому була забезпечена масова підтримка українського населення, планувалося створити потужну базу боротьби за відбудову української державності. І власне на цих теренах «жевріюча» українсько-польська війна перетворилася у цілком реальний «гарячий» конфлікт, у якому гинули й безневинні люди.

Не вдаючись до розплутування дуже складного вузла протиборства українців, поляків, німців, радянських партизанів і звичайних кримінальних банд, що діяли на західноукраїнських землях у 1942–1944 рр., вважаємо за потрібне наголосити, що даремним буде пошук головного «ініціатора» українсько-польського взаємного винищення. Кожна зі сторін конфлікту завжди знаходитиме аргументи, що звинувачують протилежну у «першому нападі». Так, в одній з недавніх публікацій польська дослідниця Ева Семашко звертає погляд на те, що до «різного роду актів терору і вбивств доходило на Волині (а також і в Галичині. – Л. З.) вже у 1939 р., майже безпосередньо після вибуху Другої світової війни» [13, 59]. Водночас український історик В. Сергійчук у недавно опублікованій книзі пише про криваві події в наддністрянському селі Усте 15–17 вересня 1939 р., де польські вояки вчинили розправу над мирним українським населенням – «кинули гранати в школу, де сховалися жінки з дітьми» [14, 8]. Таким чином можна дійти до аналізу подій XIX і навіть XVII ст., а може й ще глибше в історію. Можна також описувати моторошні картини взаємного винищення, але такий підхід не принесе жодного конструктиву в справу з'ясування причин конфлікту та його оцінки.

На наш погляд, зрозуміти волинські події можна тільки поставивши їх в контекст українсько-польської «невідомої війни» XX ст., яка тривала від початків українсько-польського протиборства в Галичині на початку XX ст. і до 1947 р. включно. З української позиції це була національно-визвольна війна (боротьба) за право створення незалежної державності на теренах спільного проживання українців і поляків, яке (проживання) виникло внаслідок тривалих історичних обставин. У цій війні, де не було визначеної лінії фронту і яка мала всі риси міжетнічного конфлікту, жертви були логічним продовженням тотального поборювання ворога.

Водночас потрібно підкреслити, що «третій фронт», як називали українські націоналісти протиборство з поляками, не був основним фронтом боротьби для ОУН і УПА. Головними супротивниками від 1942 р. вважалися Москва і Берлін, але насамперед Москва. Саме таке рішення, яке згодом було вміщене в документах ОУН і УПА у 1943 р., схвалено під час нарад першої військової конференції ОУН у грудні 1942 р. у Львові. На жаль, документів цієї конференції немає, і ми можемо користуватися лише спогадами одного з її організаторів Л. Павлишина. Але саме на цій конференції було схвалено рішення про створення і розбудову УПА, визначено тактику боротьби за УССД в нових умовах розгортання війни [15, 87–91]. Але й військова конференція, і наступні III конференція ОУН та III Надзвичайний Збір ОУН у 1943 р. фактично підтвердили лінію на боротьбу насамперед проти СРСР, не надаючи вирішального значення «третьому фронту» з поляками.

Сьогодні треба однозначно визнати, що в 1943 р. з ініціативи ОУН і УПА на Волині розпочалась «антипольська акція», яка згодом перекинулася на Галичину і Закерзоння. Їй передували часті місцеві конфлікти між українцями і поляками, котрі мали місце постійно, починаючи з 1939 р., коли тільки прихід більшовиків поклав край антипольському повстанню українців у Галичині [16, 385–395].

Очевидно, немалу роль у схваленні рішення відіграли стосунки між українським і польським населенням на Волині і в Галичині в період гітлерівської окупації. Численні документи ОУН і УПА за 1942–1943 рр. переповнені звинуваченнями поляків у прислужництві окупантам, співробітництві з гестапо та окупаційною адміністрацією, що викликало обурення місцевого українського населення, і, зрозуміло, не заперечувало існування потужного польського Руху Опору. Так само і в польських документах Делегатури і АК трапляються подібні звинувачення українців. Немає потреби цитувати ці документи, однак їхній тон і спрямованість підсилювали не тільки недовір'я, а й взаємну ненависть, яка могла в будь-який момент вийти назовні.

На сьогодні залишається нез'ясованим тільки той факт, хто з керівних кіл ОУН(б) був ініціатором «антипольської акції», а також обсяг задуманої провідниками ОУН операції усунення польського населення з теренів розгортання Української національної революції. На наш погляд, немає достатніх підстав стверджувати, що наказ (розпорядження) керівництва ОУН-б, а згодом УПА передбачав поголовне винищення польського населення. Найімовірніше, йшлося про примусове виселення («витіснення») польського населення з терену Волині (потім Галичини) упродовж короткого терміну, недотримання якого тягнуло за собою напад загонів УПА або т. зв. самооборонних відділів на польські поселення. Маємо численні повідомлення про те, що напади загонів УПА на польські села здебільшого супроводжувалися вимогою до населення «опустити» (залишити) населений пункт. Один із керівників УПА В. Грабенко згадував, що здебільшого поляки виїжджали із села після оголошення ультиматумів з боку УПА [17, 82–83]. Один з провідних керівників ОУН(б) М. Лебедь у своїх мемуарах узагалі писав, що влітку 1943 р. УПА дала наказ полякам негайно залишити терен (Волині), і вони «добровільно» це зробили. Натомість винищення польського населення він приписував більшовицьким партизанам, хоча зрештою був змушений визнати, що УПА у відповідь на терор польської поліції провела «очищення терену» від польського населення, «щоб могли вдержатися в боротьбі з основними ворогами й не мати постійної провокації» [18, 27, 79].

Нині відомо також, що «антипольська акція» мала нейтралізувати дії польського пролондонського підпілля, яке прагнуло організувати на Волині і в Галичині антинімецьке повстання, щоб перед вступом на ці землі Червоної армії виступити тут у ролі господаря і предстваника Польської держави. Такий розвиток подій суперечив планам ОУН і УПА, керівники яких вважали західноукраїнські землі головною базою для розвитку української революції і завоювання державності. З українського боку неодноразово робилися спроби досягти порозуміння з польським лондонським підпіллям на Волині і в Галичині. Однак ці спроби розбивалися через «територіальне питання» – польські кола за жодних умов не погоджувалися на будівництво української державності на їхніх «кресах». Це дало підстави українській стороні звинуватити польську в шовінізмі, імперіалістичних зазіханнях, що додало особливого напруження у взаємні стосунки. У 1944 р., коли українсько-польський конфлікт перекинувся на землі Галичини, преса ОУН і УПА розгорнула справжню пропагандистську війну проти поляків, звинувачуючи їх у співробітництві з гестапо, німецькою адміністрацією, винищенні українського населення тощо. Газета УПА «Ідея і чин» писала, що польська верхівка підбурила поляків проти українців, організувавши терор і винищення українського населення, наводила численні факти нападів на українські села. Тут же підкреслювалося, що польська верхівка не визнає прав українського народу на власну державність і заперечує його право на західноукраїнські землі [19, 49–52].

Більшість документів ОУН і УПА однозначно звинувачувала польську сторону в розгортанні українсько-польського конфлікту. Можна навести ще один факт. Під час переговорів представника ОУН(б) І. Гриньоха з працівниками німецької служби безпеки 5 березня 1944 р. у Львові перший заявив, що відповідальність за терор, який триває між українцями і поляками, повністю лежить на польській стороні, яка першою розпочала поборювання українців [20, 247]. Так само робила й польська сторона, звинувачуючи українців у зраді, співробітництві з окупантами та ініціюванні збройних нападів.

Численні листівки та інструкції ОУН і УПА, які поширювалися на Волині і в Галичині в 1943 р., засвідчують, що «третій» антипольський фронт виник тут як результат побіжного поборювання німецьких окупантів і радянських партизанів, котрі виступали союзниками порівняно нечисленного польського населення в його конфронтації з українським підпіллям. Польський рух Опору на Волині від початку 1943 р. опинився в дуже складній ситуації: йому протистояв постійно зростаючий вплив

українського підпілля і загонів УПА, німецька окупаційна влада (переважно в більших містах) і радянські партизани. Треба було вибирати, проти кого вести боротьбу. Вибір був не з легких. український національний рух та його претензії на створення на Волині і в Галичині зародку майбутньої Української державності, явно суперечив стратегічним планам керівництва польського руху Опору. Останнє явно недооцінювало українські визвольні змагання, незважаючи на те, що рапорти командування АК і Делегатури з південно-східних земель колишньої Речі Посполитої за 1942–1944 рр. були переповнені тривожними повідомленнями про зростання впливів ОУН і УПА серед місцевого українського населення і назагал «недоброзичливе» ставлення українців до поляків.

Відповіддю польської сторони було зміцнення т. зв. баз самооборони, розбудова збройного підпілля для вирішальних дій на заключному етапі війни. Відплатні акції польського підпілля проти українського населення українська сторона сприймала як зухвалий «імперіалістичний» виклик. Збройний конфлікт, до якого все більше втягувалося цивільне населення, набув виразних рис між-етнічної війни, у якій кожна сторона сповідувала «свою правду і справедливість».

Нарешті ще один важливий момент, який зауважують українські, і польські історики. Анти-польська акція, що її розпочало ОУН(б) навесні 1943 р. на Волині, впала на «сприятливий» ґрунт загальної ненависті до поляків з боку українського населення, в очах якого поляки виступали гнобителями, окупантами, колонізаторами, до чого додалися звинувачення у колаборації з гітлерівцями. Це спровокувало стихійні дії частини українського населення, які супроводжувалися нападами на цивільне польське населення, зокрема й те, яке не було заангажоване до підпілля. Фактів анархічного поведіння окремих селянських груп щодо польського населення є достатньо. Згадуваний сотник УПА В. Грабенко в спогадах писав, що якісь селянські самооборони, «яких ми називали черню та які були на заставах, десь допустилися кривавої пімсти» [17, 83]. На жаль, таких прикладів було багато. Проте слід пам'ятати, що основні події розгорнулися в роки війни та окупації, загального занепаду моральності усіх верств суспільства, знецінення людського життя, війни всіх проти всіх. Аморальні вчинки не піддаються виправданню, як не піддається виправданню і будь-яка війна, в ім'я яких би цілей вона не велася. Засудження взаємного поборювання українців і поляків виходило як з українських, так і польських інтелігентських та релігійних середовищ. Українські помірковані національні діячі називали діяльність ОУН і УПА «вибриками молоді», а греко-католицький митрополит А. Шептицький у серпні 1943 р. у своєму пастирському листі закликав українську молодь припинити «братовбивчу війну».

Наприкінці треба констатувати, що антипольська акція ОУН і УПА, на наш погляд, була наслідком війни і воєнної тактики усіх сторін конфлікту. Ми не зупинялися на ролі гітлерівців і більшовицького підпілля, котрі також мали свої інтереси і участь в українсько-польському збройному зіткненні.

Останнім часом з'явилися нові документальні публікації, які засвідчують обопільний характер ворожих дій поляків проти українців. Ідеться про двотомне видання документів ОУН і УПА про польсько-українські стосунки в роки Другої світової війни та післявоєнний період, яке підготував В. В'ятрович [21]. Опубліковані в ньому численні документи яскраво свідчать, що українсько-польський конфлікт досить рано, з 1941 р., переріс у справжню малу війну. Вже в одному з документів кінця 1941 р. говорилося: «З обсервації і виступів виникає, що польське підпілля спрямовує свою боротьбу проти німців і проти українців (...) Є очевидним, що поляки поставили на опанування повним можливих місць (...) і треба признати, що мають в тій боротьбі досить великі успіхи» [21, т. 1, с. 149]. У 1942–1944 рр. донесення референтів ОУН з усіх земель, де проживали українці, нагадують донесення з театру воєнних дій.

В. В'ятрович опублікував також монографію «Друга польсько-українська війна 1942–1947», в якій докладно обґрунтував ужиту ним термінологію до розуміння і оцінки складних українсько-польських стосунків у роки великої війни. Наведені ним аргументи в сукупності з двотомником документів дають серйозні наукові підстави прийняти запропоновану версію [22].

Висновки. Рішення Проводу українських націоналістів щодо усунення поляків з терену оперативної діяльності ОУН і УПА на Волині і в Галичині було результатом тривалого міжнаціонального конфлікту на західноукраїнських землях, який вщухав від початку ХХ ст. і на час Другої

світової війни нагромадив багато «вогнепального матеріалу» у вигляді взаємних образ і претензій. Це рішення приймалося в умовах, коли фактично між двома підпіллями вже тривала неоголошена війна, в якій були численні жертви, зокрема й серед мирного населення. Відповідальність за його прийняття, безперечно, несе керівництво ОУН(б), яке не змогло передбачити антигуманної гостроти стихійної реакції українського населення, котре впродовж півстоліття відчувало свою приниженість і упослідженість, погорду з боку польського суспільства. Однак не можна знімати також відповідальності з керівних кіл польського руху Опору, які не змогли своєчасно оцінити силу і рішучість українського населення, насамперед молоді, добитися історичного перелому в долі України й українців і тим самим сприяли ескалації взаємного поборювання українців та поляків. Нам видається, що сьогодні не час на односторонні вибачення, а найвищий момент для взаємного прощення і примирення.

Список використаних джерел та літератури

1. Żupański A. Droga do prawdy o wydarzeniach na Wołyniu / A. Żupański . – Toruń, 2006;
2. Filar W. Wydarzenia wołyńskie 1939–1944. W poszukiwaniu odpowiedzi na trudne pytania / W. Filar. – Toruń, 2008.
3. Пјусzyn I. UPA i AK: konflikt w Zachodniej Ukrainie (1939–1945) / I. Пјусzyn. – Warszawa, 2009.
4. Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.) / І. Ільюшин. – Київ, 2009.
5. Polska–Ukraina: trudne pytania. – Warszawa, 1997–2009. – Т. 1–11.
6. Polska–Ukraina: trudna odpowiedź : Dokumentacja spotkań historyków (1994–2001). Kronika wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wschodniej (1939–1945). – Warszawa, 2003.
7. Гаврилук О. Українсько-польський діалог 1990-х років стосовно подолання взаємних національних стереотипів: здобутки і нереалізовані можливості / О. Гаврилук // Stereotypy narodowościowe na pograniczu / pod red. W. Bonusiaka. – Rzeszów, 2002.
8. Голос України. – 2003. – 15 лип.
9. Мінк Ж. Вступ. Європа та її «болісні» минувшини: стратегії історизування та їх використання в Європі / Жорж Мінк // Європа та її болісні минувшини / авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайер ; у співпр. з П. Боннаром. – К., 2009.
10. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки на Волині та у Східній Галичині в 1939–1944 роках: невідома війна / Леонід Зашкільняк // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. 251. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2006.
11. Зашкільняк Л. Невідома війна: українсько-польські стосунки на Волині та у Східній Галичині в 1939–1944 роках / Леонід Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 16. Ювілейний збірник на пошану Івана Патера / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2008.
12. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. – [Мюнхен], 1955.
13. Siemaszko E. Ludobójcze akcje OUN-UPA w lipcu 1943 roku na Wołyniu / E. Siemaszko // Antypolska akcja OUN–UPA 1943–1944: Fakty i interpretacji. – Warszawa, 2002.
14. Сергійчук В. Трагедія Волині: Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни / В. Сергійчук. – К., 2003.
15. Щеглюк В. «...Як роса на сонці» / В. Щеглюк. – Львів, 1992.
16. Руккас А. Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 р. / А. Руккас // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002.
17. Літопис УПА. Т. 5. – Торонто, 1984.
18. Лебедь М. УПА. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. I. Німецька окупація України. – [Б. м. в.], 1946.
19. Літопис УПА. Т. 2. – Торонто, 1985.
20. Ільюшин І. До питання про антипольський фронт ОУН і УПА в роки Другої світової війни / Ігор Ільюшин // Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Іст. науки. – Острог, 2003. – Вип. 3.
21. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА. У 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. – Львів, 2011.
22. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947 / В. В'ятрович. – Київ, 2011.